

Димитър КЕНАНОВ
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ КНИЖОВНИК И СЛОВОТО

Dimitar KENANOV
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

THE OLD BULGARIAN MAN OF LETTERS AND THE WORD

In the history of Slavic written culture, the word “slovo” (“word”) first emerges in the meaning of the hypostatic union of Jesus Christ – the Son of God-Slovo/Logos. The brief observation made demonstrates the philological accuracy and responsible attitude of Old Bulgarian men of letters to the nature and meaning of words, to the sentences in the Holy Scripture of the Old and New Testaments, to their correct perception and exegesis, in order to transmit the spiritual message of redemption in Christian culture, and discern heretic deformations and the constant spiritual war that is waged against Christianity.

Keywords: hypostasis, Christ, Logos, word, Bible

...написано не черниломъ, но Дх̃омъ Бг̃а жива,
не на скрижал'ѣхъ каменныхъ,
но на скрижал'ѣхъ сердца плотныхъ

2 Кор. 3:3

Св. Климент Охридски е възможният автор на Пространното житие на св. Константин-Кирил Философ. В гл. 14 се съдържа кратък разказ за пристигането през 862 г. в Константинопол на пратеници от Ростислав, княз на Велика Моравия, който Бг̃омъ наоучаемъ, моли ромейския император Михаил да изпрати християнски проповедници на славянски език (Климент Охридски 1973:104). Това искане става повод за официална подкрепа на славянската азбука, която сигурно тайно, прозорливо вече е била изнамерена от светите братя Константин-Кирил и Методий в средата и на езика на българските славяни в Мала Азия (Кув 1940: 58–69).

Заедно с помощниците – „поспешници“, както е обичайно за християните, с молитви е измолено Божие съдействие: По пръвѣмѣ шкычаю на мѣтѣвоу се въдасть, и инѣли поспѣшники. Вѣскорѣ же Бѣ емоу гави, послушае мѣтѣвы свой ракъ, и авіе сложи писмена, и начеть вѣсѣдѣ писати еѣл'скоу, еже: Искони вѣ слово. и слово вѣ шт Бѣ. и Бѣ вѣ слово. [се вѣ искони оу Бѣ. вѣсѣ тѣмѣ выша. и без него ничѣтоже не высть] (Йоан. 1: 1–3, вж. и 1 Йоан. 1:1–3) и прочее (Климент Охридски 1973:104). Така става ясно, че в историята на славянската писмена култура думата слово се появява за първи път в значението си на Ипостасно име на Иисус Христос, Сина Божи-Слово/Логос.

Св. Константин-Кирил Философ пристъпва към благодатната си първопреводаческа дейност с „Изборното Евангелие“, което се открива от необикновената небесна възвишеност на увода към Свещеното Евангелие по св. Йоан Богослов, любим и непоклатимо верен Христов ученик. Преводът пресъздава на езика на българските славяни духовната пълнота в уводния евангелски текст, за който св. Амвросий Медиолански пише с благоговейна възхита: „Никой с такава висока мъдрост не е съзрѣвал божествената слава и не ни е изразил с по-съответни думи като Йоан. Той се е издигнал по-горе от облаците, по-горе от ангелите, намерил вечното Слово, като го съгледал у Бога“.

Св. Йоан Богослов сигурно е знаел за философското категориално понятие *Логос*, но на него той противопоставя „християнское учение о Словоѣ – Единородномѣ сынѣ Божіемѣ, единосущномѣ Отцу и равнобожественномѣ съ Отцемѣ и Духомѣ“ (Помазанскій 1992: 62)¹. Тази позиция споделят и св. отци на Църквата, които се обръщат и към Стария Завет, когато изясняват тайната на отношенията между Сина и Отца в Св. Троица. Срв. при св. Дионисий Александрийски: „Мысль наша изрыгаетъ отъ себя слово, по сказанному у пророка: *Сърдце мое слово благо* (Пс. 44:2). Мысль и слово отличны другъ отъ друга и занимають свое особенное и отдѣльное мѣсто: тогда какъ *мысль пребываетъ и движется въ сердцеѣ, слово – на языкѣ и въ устахѣ*; однакожъ они неразлучны и ни на минуту не бываютъ лишены другъ друга. Ни мысль не бываетъ безъ слова, ни слова безъ мысли..., въ ней получивъ бытіе. Мысль есть какъ бы внутри сокровенное слово, и слово переносить мысль на слушателей, и такимъ образомъ мысль при посредствѣ слова *внѣдряется въ душахѣ слушающихъ*,

¹ В този контекст от уточняване се нуждае твърдението: „От гръцкото наследство славянските ученици възприемат вярата във веществеността, субстанциалността на словото, което, така да се каже, не е само „вербум“, не е само „рема“, но и „логос“ (Аверинцев 2000: 465). Срв.: Ручинская 2015.

входя въ нихъ вмѣстѣ со словомъ. И мысль, будучи сама отъ себя, есть какъ бы отецъ слова, а слово – какъ бы сынъ мысли; прежде мысли оно невозможно, но и не откуда либо извнѣ произошло оно вмѣстѣ съ мыслью, а изъ нея самой произникло. Такъ и Отецъ, величайшая и всеобъемлющая Мысль, имѣетъ Сына – Слово, перваго Своего Истолкователя и Вѣстника“ (Помазанскій 1992:61–62)².

В изяснителната антиномична аналогия мисълта и словото са неотделими, но същевременно мисълта „пребивава и се движи“ в сърцето, а чрез „езика и устата“ се изрича словото (вж. Аверинцев: 1977, 183–208). В Стария Завет Бог изрича словото Си и пророците го записват, а в Новия Завет – Богочовекът Иисус, Синът Слово изрича на арамейски език словото Си Божие, а след това то бива записано от четиримата евангелисти и достига до нас на гръцки език. Преведено и записано на славянски, старобългарски език, словото Божие е дарено за четене и изслушване на славяните, както сам заявява св. Константин-Кирил Философ в „Проглас на св. Евангелие“ – предназначен сигурно за стихотворен предговор към Изборното Евангелие:

Слѣшите словѣньскѣ народѣ всѣхъ.

Слѣшите Слово отъ Бога ко приде.

Слово еже крѣмитъ доуша чловѣчьскыа.

Слово еже крѣпитъ сръдъца и оумы.

Слово всѣа готоваа Бога познати

(Славова, Добрев 1995: 102)

² В гръцкия превод на Ветхия Завет от Седемдесетте преводачи (Септуагинта) при самоописанието на Бог (Изх. 3:14) са използвани понятията на „гръцкия онтологизъм: Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν / Аз есмь Сущий“. Съответният старосврейски глагол „не означава „быть“, но действено присутствовать“; той „характеризира не същността, а съществуването“. „Живой Бог“ е Божие наименование в старосврейския език. Цит. по уточняващите разсъждения на (Аверинцев 1971: 252, бел. 8). Срв. още: „Сущность – неименуемая“ (По Григорий Нисийски); „Имя обозначает энергию сущности“ (По Василий Велики); „Имя Божие и есть наивысшая конкретность, выражающая активную встречу двух энергий, божественной и человеческой. Иисусова молитва, состоящая в призывании Имени Иисуса, и есть то, что совмещает глубочайшую и наиболее интенсивную активность устремления человека к Богу, и в то же время ее единственную цель – сделать человека сосудом имени, т.е. Божественных энергий, так, чтобы человек, оставаясь тварью, ничего в себе не имел, кроме Божественных энергий“ (Лосев 1997: 43 и 49); „Имя Божие есть Бог, но Бог не есть имя. Существо Божие выше энергии, хотя эта энергия выражает существо Имени Бога“. (Флоренский 1990: 329). Срв. епиграфа: „Всеблагоуханному и Пречистому Имени Дѣвы и Матери“. (Флоренский: 1914. Вж.: Флоренский: 2000; Имя: 2015).

Ревностни Христови следовници и сеятели на Прогласното Слово Божие са самите свети солунски братя, както ни свидетелства споспешникът им св. Климент Охридски. Той е непосредствен свидетел и съпричастник на богоблагословеното първопросветителско дело, чрез което славяните се призовават с ум и сърце да се обърнат към Христос, да израснат духовно и да станат народ Божи. В Пространното житие и в Похвалното слово за св. Кирил Философ убедително и вярно е изграден образът на повикан Божи избранник и апостолски проповедник (вж. Кенанов 2006: 83–95). Заради силната си любов към Христос от неговите уста ще говори Премъдростта Божия и с нея ще оборва противниците на правата християнска вяра, ще проповядва сред езичниците славяни като продължител на св. ап. Павел. Св. Константин-Кирил живее неотклонно в ангелска чистота и затова неговото тяло е пречисто, то става вместилище на Благодатта и така се обожествява по причастност. Очаквано прозвучават и „логосни“ мотиви: Та во ѡста свѣтлѣиша свѣта гави Гѣ, ѡмраченъиа льстиа грѣхѡвнои просвѣщаиша. Того ѡзъикъ сладостныи и животныи глы источи, тѣ прѣчтѣни оустнѣ Прѣмъдростиа процвѣтосте. Того же прѣчтѣни прѣсти дхѣвныи органы ѡсновашъ и златозарны писмены оукрашишъ. Тѣми бѡглныи оусты напоишъ сѧ жжжѣции разоума Бжѣа. Тѣми насладишъ сѧ мнози животныи пища. Тѣмже ѡвгати Бѣ многы ѡзъики бѡгорозумиенъ (Климент Охридски 1970: 427). Важно е тук да добавим, че в „Слово за Св. Троица“ по светоотечески текстове ясно се изповядва християнското учение за Сина – Божие Слово и Богочовек: Не ищи оубо Ѣмоу на нѣси мѣре, безначаленъ је ѡт Оца, ни на земли Ѣмоу не ищи ѡца. Неизреченъ во зачатие Ѣго, Слово Бжѣе сы во Ипостаси Свои волею плоть бы. И всели сѧ въ ны, истъ въкоупѣ соугоубъ ествѣо, Бѣ и члѣкъ (Климент Охридски 1970: 658).

Когато псалмопевецът възкликва: Ѡтрыгнѡ сердце мое слово благо (Пс. 44: 2), това означава, че Словото Господне се изговаря, за да се съпреживее с умиление, отпечатано и осмислено в сърцето – само тогава четенето и изслушването на свещените книги може да стане добро дело и възприемането на съдържанието да съответства на ословесената Истина. Досегът с божествените книги следва да се предшества от усърдно моление, за да се отворят „дверите разумни“: Прилежнѣ оу дверѣи разжмнѣ прѣдстоати. и тлѣцати. и еже вънатрѣ въ нѣ съкрѡвенныа добрѡты наслажати сѧ, млѣщѣ за еже въспрѣати въ срѣци своѣ словеса млѣннѣобразна Ѣтго Дха, иже да искоренити вънатрѣ присѣдѣщаа срѣщѣ тако змѣа, съквѣрнѣаа помышленѣа и желанѣа

вѣсѡвска, иже въ пагѣжжъ вѣлекѣщѣжѣ члѣка. о сѣ же вѣсѣ смотреливнѣ прѣдс-
тоащн. елико Гѣ поможѣ. ради тѣщаніа влѣгачѡ и тѣплагѡ прѡизволеніа³. Пос-
тигането на вярно възприемане на словото като процес се описва в „Слово
некоего калугера о чьтении книг“ от състава на втория Симеонов сборник,
запазен в руски препис от 1076 г. Възможният автор е книжовникът и пре-
водачът от „Златния век“ презвитер Григорий мних: „Егда чьтеши книги
и словеса та, и тришьды обраштая ся о единой главизне. Рече бо: „Въ сьр-
дъци моемь ськрыхъ словеса Твоя, да не сьгрешу Тебе“ (Пс. 118: 11). *Не
рече усты тѣчью изглаголаахъ, нъ и въ сьрдъци ськрыхъ, да не сьгрешу
Тебе, и поразумевая убо истиньне Писания правимъ естъ ими“* (Красноре-
чие 1987: 33–37)⁴

* * *

Първата дума от св. Йоановия предговор *Искони* < ἐν ἀρχῇ / вар.: *Въ
начало*, е отпратка, скрит цитат (вж. Бит. 1:1) и ключово понятие. То под-
чертава, че всичко, освен триединния Бог Отец, Син-Слово и Св. Дух, има
начало, от което тръгва потокът на времето. Човешкото битие и историята
започват от сътворението, а спрямо времето и пространството те са пото-
пени в свое минало, настояще и предстоящо бъдеще. Сътворяването на ви-
димия и невидимия свят е същевременно устрояване на мирозданието, из-
веждане от „нищото“ в битие, от хаоса в подреденото измерение на красо-
тата: „И видя Бог всичко, що създаде, и ето, беше твърде добро“ (Бит. 1:31).
Положените принципи на правилност и красота / *доброта* предричат Закона,
чиито заповеди са предадени на Моисей. Те са десет – толкова са и творя-
щите *изречени* повеления на Бога Творец, въведени обикновено със съ-
юза „и“ и глагола „рече“. В библейския разказ изреченията са прости и
ясни: „А земята беше безвидна (*невидима*) и пуста (*нестроена*) ... Рече Бог:
да бъде светлина. И биде светлина“. Епитетите са оскъдни и сякаш се из-
бягват. Настават, осъществяват се събития с необхватими, вселенски ма-
щаби, без да се показва картината, нагледността на спонтанния и систем-
ния преход от безвидност и пустота към сътворяването на светлината и
нейното отделяне от тъмнината. Съзидателното действие протича скрито,
на заден план, в неизвестността, откъдето се чува и гласът на Твореца.

³ Из предговорен текст към старобългарския превод на словата от св. Йоан Синайски.
Вж.: Кенанов, Гавазова 2013: 16.

⁴ Повече вж.: Кенанов 1997: 9–22.

Бог единствен твори от „нищото“ – нѣ Бѣ, и гдѣ помысли тѣ и сътвори. а преждѣ имѣ не вышешѣ. не во трѣбѣтъ ничтоже Бѣ⁵. Тук е важно да се подчертае – Бог „изрича“ Своята мисъл на Своя нетварен език и тогава по начин, непостижим за човешкия ум, се сътворяват елементите на мирозданието. Човек също има мисли и ги изрича, но не може да отключи тайната – „творителната“ енергия на думите без съдействието Божие. Напр. в най-честото и днес повелително благопожелание „Здравей / Здравейте“ на практика се забравя, че неговата благодатна пълнота и сбъдване, привездане в действие е невъзможно без благословието Господне, без облагодатяване от Него и затова старобългарските книжовници изписват и изричат повелението така: *Здравствуйи о Гѣ / Ὑερωσσο ἐν Κυρίω*⁶.

Книжовникът съписател и проповедник не може вярно да твори без съдействие Божие – това е осъзнал старобългарският книжовник поп Драгомир от XII век. Когато преписва Свещ. Евангелие, той възкликва и пита: *О благодѣти Гѣѣ кому сѣ даси / О, Благодат Господня, кому се даваи?* Самоволното творчество също е възможно, но е сигурен път към еретичество. До такъв резултат, по правило на Халкидонския събор, се стига, когато „се пише от своя ум, а не от Св. Дух“. Казано другояче, човек е призван отговорно да си служи с мислите, думите /имената и тяхната енергия. И тук е нужно Божие съдействие – в „Молитви утрениния към Пресвета Богородица“ се отправя прошение: „...ум мой облагодати“ (молитва 7). Затова промислително в основата на „Азбучна молитва“ от Константин Преславски е просителното настояване: *Гѣ Дѣѣ посѣли*, за да се получи духовният дар на благодатното вдъхновение и тогава с успех да се проповядва християнското учение:

Б(ож)е всеа твари и **Зиждителяю**.
видимымъ и **невидимымъ**.
Гѣ Дѣѣ посѣли живоуцааго.
 да вѣдѣхнеть вѣ сръдъце ми слово.
 еже воудеть на оуспѣхъ вѣсѣмъ.
 живоуциимъ вѣ заповѣдъхъ Ти

(Старобългарска 2000: 62).

⁵ По еп. Теодорит Кирски. Из предговора към „Шестоднев“ на св. Йоан Екзарх Български. Вж: Баранкова 1998: 55.

⁶ Вж.: Кенанов 2015. От благовестието на архангел Гавриил (Лук. 1:24) тръгва традицията на приветственото обръщение „Радвай се“. Вж.: Аверинцев 1977: 234–235.

Самият Иисус Христос онаглеждава изискването за отговорност към изричането на мислите и желанията по време на 40-дневния пост в пустинята и непрестанните помислови нападения на дявола. Когато Богочовекът Христос като човек огладнява, приближава се „до него изкусителят и рече: ако си Син Божий, кажи, тия камъни да станат на хлябове. А Той му отговори и рече: писано е: „не само с хляб ще живее човек, а с всяко слово, което излиза от Божии уста“ (Мт. 4: 3–4). След изпитанията в пустинята, Иисус Христос произнася законодателната Си проповед на планината, където Той настоява битовата *клетва* решително, безусловно да бъде отхвърлена (Мт. 5:33:37). Препотвърдена е третата Божия заповед в Стария Завет, която не позволява да се изговаря напразно и неуместно Божието име. То е така светò, че следва да се произнася благоговейно само при необходимост, а не напусто (всуе) в обикновени разговори или при лъжа.

Като изключителен пример тук заслужава да се припомни клетвено настояване към Бог на св. пророк Илия, който желае не Бог, а сам да определи продължителността на бездъждието и сушата като вразумително наказание на Израил за идолопоклонничеството: **Живѣ Гсѣдѣ, не боудеть дождѣ, ни росы на землю, развѣ глаголомѣ оустѣ моихѣ** (вж. 3 Цар. 17:1). Човеколюбивият, милостивият Бог не иска сушата да бъде прекалено дълга, но почитайки пророка Си, не пожелава да прекърши личната му воля и непримиримост към идолопоклонниците⁷.

Въпреки Иисусовите запрети, клетвите в името на Бога, напразното споменаване на Божието име и въобще – изричането на клетви, дори на анатели остават в битовото всекидневие. Житейските тежести тласкат човека към бесовщините на гнева – при българите традиционно в такива случаи жената кълне, а мъжът сквернослови (вж. Шейтанов 1994: 281). Тази широко разпространена практика не е само българско явление. Ето какво споделя новогръцкият апостолски проповедник св. Козма Етолийски (1714-1779): „Трябва да се въздържа, брате, от клетви в името на Бога или от изричането на клетви и назоваване на нашите светци. Някои прости хора се кълнат дори в името на Пресвета Троица. Проклети да са: огнен пламък ще ги гори и изгаря вечно.<...> Внимавайте, братя християни, никога не анатемосвайте, защото анатемата е отделяне от Бога, от ангелите, от рая и води право в ада“ (Козма Етолийски 1993: 139, 99). Прочее, св. Козма Етолийски се обявява срещу анатемите на битово равнище, а не на анатемите – проклятие за отлъчване, които отправя Църквата след съборно

⁷ Подробно вж. „Похвално слово за св. Илия“ от Григорий Цамблак: Кенанов 2000, 87-89, 131-140.

решение срещу нейните врагове. В църковните богослужения се четат молитвени пожелания за дълъг живот на заслужени деятели на Църквата и държавата, а за покойните – молитвени пожелания за вечна памет. В Неделята на православие, т.е. в началото на Великия пост се чете Синодик с благопожелания и анатемии. В България „Синодикът на православие“ се появява през 1211 г., когато в Търновград заседава събор срещу богомилите (вж.: Борилов Синодик 2012).

* * *

В заключение споделям, че осъществените до тук кратки наблюдения могат да бъдат продължени още, но и те са достатъчни, за да признаем отговорното отношение на старобългарските благодатни книжовници към природата и смисъла на думите, на изреченията в Свещеното Писание на Стария и Новия Завет, на точното им възприемане и тълкуване, на благодатното говорене, за да се предава спасителното духовно послание на християнската култура и да се оразличават еретическите изкривявания и другите плодове на постоянната духовна бран, водена от „началствата“, „властите“, „светоуправниците на тъмнината от тоя век“ и „поднебесните духове на злобата“ (Еф. 6:12).

Филологическата точност в общуването с думите е особено важна за трудовете на старобългариста, който изучава историята, измеренията на свещения старобългарски Кирило-Методиев богослужебен език. Това професионално качество владее и проф. д.ф.н. Иван Харалампиев, комуто като лично послание посвещавам скромните си разсъждения и като следовник на старобългарските ни предци книжовници благопожелавам: **Здравствуйи о Ги, честни кишии друуже Иванне.**

Литература

- Аверинцев 1971: Аверинцев, С. С. Греческая „литература“ и ближневосточная „словесность“ (Противостояние и встреча двух принципов). – В: Типология и взаимосвязи литератур древнего мира, Москва: Наука, 1971. [Averintsev, S. S. Grecheskaya „literatura“ i blizhnevostochnaya „slovesnost“ (Protivostoyaniye i vstrecha dvukh printsipov). – V: Tipologiya i vzaimosvyazi literatur drevnego mira, Moskva: Nauka, 1971.]
- Аверинцев 1977: Аверинцев, С. С. Поэтика ранневизантийской литературы, Москва: Наука, 1977. [Averintsev, S. S. Poetika rannevizantiyskoy literatury, Moskva: Nauka, 1977.]
- Аверинцев 2000: Аверинцев, С. С. Славянское слово и традиция на елинизма. – В: Аверинцев, С. С. Ранновизантийская литература. Традиции и поэтика.

- Тавор, 2000. [Averintsev, S. S. Slavyanskoto slovo i traditsiyata na elinizma. – V: Averintsev, S. S. Rannovizantiyskata literatura. Traditsii i poetika. Tavor, 2000.]
- Баранкова 1998: Шестоднев Иоанна Экзарха Болгарского. Ранняя русская редакция. Издан. подг. Г.С. Баранкова. Москва: Индрик, 1998. [Shestodnev Ioanna Ekzarkha Bolgarskogo. Rannyaya russkaya redaktsiya. Izdan. podg. G.S. Barankova. Moskva: Indrik, 1998.]
- Борилев Синодик 2012: Божилов, Ив., Тотоманова, А., Билярски, Ив. Борилев Синодик. Издание и превод, София, 2012. [Bozhilov, Iv., Totomanova, A., Bilyarski, Iv. Borilov Sinodik. Izdanie i prevod, Sofiya, 2012]
- Имя 2015: Имя в литературном произведении. Художественная семантика. Сост., ред. Л. И. Сазонова. ИМЛИ РАН. Москва, 2015. [Imya v literaturnom proizvedenii. Khudozhestvennaya semantika. Sost., red. L. I. Sazonova. IMLI RAN. Moskva, 2015.]
- Кенанов 1997: Кенанов, Д. Метафрастика. Симеон Метафраст и православната славянска агиография. Велико Търново: ПИК, 1997. [Kenanov, D. Metafrastika. Simeon Metafrast i pravoslavnata slavyanska agiografiya. Veliko Tarnovo: PIK, 1997.]
- Кенанов 2000: Кенанов, Д. Озареният Григорий Цамблак. По материали от Вилюските ръкописни и старопечатни сборки. Пловдив–Велико Търново: Жанет 45–ПИК, 2000. [Kenanov, D. Ozareniyat Grigoriy Tsamblak. Po materialii ot Vilnyuskite rakopisni i staropечатni sbirki. Plovdiv–Veliko Tarnovo: Zhanet 45–PIK, 2000.]
- Кенанов 2006: Кенанов, Д. Библия и старобългарска литература. Пловдив: Жанет 45, 2006. [Kenanov, D. Bibliya i starobalgarska literatura. Plovdiv: Zhanet 45, 2006.]
- Кенанов, Гавазова 2013: Кенанов Д., Гавазова, Н. Небето на безмълвието. Книгата „Лествица“ от св. Йоан Синайски и нейният старобългарски превод. Велико Търново: Издателство на ВТУ, 2013. [Kenanov D., Gavazova, N. Nebeto na bezmalviето. Knigata „Lestvitsa“ ot sv. Yoan Sinayski i neyniyat starobalgarski prevod. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo na VTU, 2013.]
- Кенанов 2015: Кенанов, Д. Здравствуй о Господи, Честнейши Отче... Послание на Йоан, Игумен Райтски. – В: Cyrillomethodianum. Vol. XX (2015) Thessaloniki, 219–228. [Kenanov, D. Zdravstvuy o Gospodi, Chestneyshi Otche... Poslanie na Yoan, Igumen Raitski. – V: Cyrillomethodianum. Vol. XX (2015) Thessaloniki, 219–228.]
- Климент Охридски 1970: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т.1. Обработили: Б. Ст. Ангелов, К. М. Куев, Хр. Кодов, София, 1970. [Kliment Ohridski. Sabrani sachineniya. T.1. Obrabo-tili: B. St. Angelov, K. M. Kuev, Hr. Kodov, Sofiya, 1970.]
- Климент Охридски 1973: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т.3. Подготвили за печат: Б. Ст. Ангелов, Хр. Кодов. София, 1973. [Kliment Ohridski. Sabrani sachineniya. T.3. Podgot-vili za pechat: B. St. Angelov, Hr. Kodov. Sofiya, 1973.]

- Козма Етолийски 1993: Свети Козма Етолийски. Поучения. Притчи. Пророчества. Превод от гръцки език: Е. Атанасов. Ред.: Д. Кенанов. Велико Търново: Монархическо-Консервативен съюз, 1993. [Sveti Kozma Etoliyski. Poucheniya. Pritchi. Prorchestva. Prevod ot gratski ezik: E. Atanasov. Red.: D. Kenanov. Veliko Tarnovo: Monarhichesko-Konservativen sayuz, 1993.]
- Красноречие 1987: Красноречие Древней Руси. Москва, 1987. [Krasnorechiye Drevney Rusi. Moskva, 1987.]
- Куев 1940: Куев, К. Малоазийската теория за езика на Св. Кирила и Методия – В: Училищен преглед, С., 1940, № 1, 25–36. Препеч.: Старобългарската ръкописна книга – съдба и мисия. В памет на проф. Куйо М. Куев по случай 100-годишнината от рождението му. Велико Търново: Издателство на ВТУ, 2012. [Kuev, K. Maloaziyskata teoriya za ezika na Sv. Kirila i Metodiya – V: Uchilishthen pregled, S., 1940, № 1, 25–36. Prepech.: Starobalgarskata rakopisna kniga – sadba i misiya. V pamet na prof. Kuyo M. Kuev po sluchay 100-godishninata ot rozhdenieto mu. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo na VTU, 2012.]
- Лосев 1997: Лосев, А. Ф. Имя. Избранные работы, переводы, беседы, исследования, архивные материалы. Сост. и общая ред.: А. А. Тахо-Годи. СПб: Алетейя, 1997. [Losev, A. F. Imya. Izbrannyye raboty, perevody, besedy, issledovaniya, arkhivnyye materialy. Sost. i obshchaya red.: A. A. Takho-Godi. SPb: Aleteyua, 1997.]
- Помазанский 1992: Протопресв. Михаилъ Помазанскій, Православное догматическое богословие, Platina, 1992. [Protopresv. Mikhail" Pomazanskiy, Pravoslavnoye dogmatischeskoye bogoslovie, Platina, 1992.]
- Ручинская 2015: Ручинская О. А. Бог, мир и Логос в эллинской традиции и ее влияние на формирующееся христианство. – В: Византийская мозаика. Сборник публичных лекций Эллина-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме, (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 3), Харьков: Майдан, 2015, 294–300. [Ruchinskaya O. A. Bog, mir i Logos v ellinskooy traditsii i yeye vliyaniye na formiruyushcheyesya khristianstvo. – V: Vizantiyskaya mozayka. Sbornik publichnykh lektsiy Ellinovizantiyskogo lektoriya pri Svyato-Panteleimonovskom khrame, (Narteks. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 3), Khar'kov: Maydan, 2015, 294–300.]
- Славова, Добрев 1995: Старобългарски текстове. Христоматия за университетите. Съст.: Т. Славова, Ив. Добрев. София, 1995. [Starobalgarski tekstove. Hristomatiya za universitetite. Sast.: T. Slavova, Iv. Dobrev. Sofiya, 1995]
- Старобългарска 2000: Старобългарска литература. Съст.: Д. Кенанов. Велико Търново: Слово, 2000. [Starobalgarska literatura. Sast.: D. Kenanov. Veliko Tarnovo: Slovo, 2000.]
- Флоренский 1914: Флоренский, П. Столп и утверждение Истины. Москва, 1914, Москва, 1990. [Florenskiy, P. Stolp i utverzhdeniye Istiny. Moskva, 1914, Moskva, 1990.]
- Флоренский 1990: Флоренский, П. У водоразделов мысли. Москва: Правда, 1990. [Florenskiy, P. U vodorazdelov mysli. Moskva: Pravda, 1990.]

- Флоренский 2000: Флоренский, П. Имена, Харьков–Москва, 2000. [Florenskiy, P. Imena, Kharkov–Moskva, 2000.]
- Шейтанов 1994: Шейтанов, Н. Сексуалната философия на българина (увод в нашия неофициален фолклор). – В: Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност. Съст.: Ив. Еленков, Р. Даскалов. София: Просвета, 1994. [Sheytanov, N. Seksualnata filosofiya na balgarina (uvod v nashiya neofitsialen folklor). – V: Zashto sme takiva? V tarsene na balgar-skata kulturna identichnost. Sast.: Iv. Elenkov, R. Daskalov. Sofiya: Prosveta, 1994.]